

רונית גז

מבט נשי חתרני על תפיסת המיניות היהודית המסורתית 'השיקוי המופלא של שמחה' (1938) מאת שושנה שבבו

הביוגרפיה של שושנה שבבו

שושנה שבבו, ילידת זכרון יעקב (1910), דור חמישי למשפחה צפתית מן היישוב הישן, היא בין היוצרות הראשונות שנולדו בארץ בתקופת התחייה הציונית. שבבו החלה לפרסם סיפורים קצרים ב-1929 בהיותה בת תשע-עשרה. סיפוריה התפרסמו בעיתונות ובכתבי עת של החוגים האזרחים בארץ (דואר היום, בוסתנאי, הארץ), ובכתב העת העברי הדואר. הרומאן הראשון מפרי עטה, מריה (1932), עורר פולמוס בין מבקרי הספרות דאז. לאחר צאת ספרה השני, אהבה בצפת (1942), לא הוסיפה לפרסם עוד. היא נפטרה בחיפה ב-1992.

"השיקוי המופלא של שמחה"

סיפורה של שבבו מציג מבט חתרני על תפיסת המיניות היהודית המסורתית. בתקופה הנדונה בלטה תופעת השידוך של בנות צעירות מאוד – כאחת הדרכים להתמודד עם ה"איום הנשי" על הסדר החברתי. התופעה הייתה מקובלת ברוב החברות היהודיות המסורתיות בתפוצות וביישוב הישן.¹ חמורים עוד יותר היו נישואי קטינה לגבר קשיש. על כך כתבו גם סופרים ממזרח אירופה, כמו בארון, שטיינברג ואחרים, וגם בני המזרח של היישוב הישן דוגמת שמי, בורלא ובר-יוסף. שבבו מתמקדת בעיקר במניפולציות הבלתי מוסריות בעליל של המנגנונים החברתיים לשדל את הנערות הצעירות להינשא לגברים מבוגרים. הביקורת המוסרית על מעשיו של החכם הקשיש נרמזת מראשית הסיפור, כאשר המספרת חודרת לתודעתו ומגלה את מניעיו הנסתרים. תשוקתו של החכם ליעל אנלוגית לזו של דוד המקראי החושק בבת-שבע, אשת אוריה החיתי. דוד שולח את בעלה למלחמה כדי לסלק את ה"מכשול" ולהשיגה – חטא שעליו הוא נענש במות בנו (שמואל ב', יא'). חטאו המוסרי של החכם ברומן הוא בכך שהוא שידל בעורמה את יעל הצעירה להסכים להינשא לו, בעודו מסתיר ממנה את עקרותו. בניגוד לדמות המקראית, אשר מודה בפשעיה ומקבלת בהכנעה את עונשה הכבד, החכם אינו מודה בעוול שהוא גורם ליעל. חמור מכך, הוא מגרשה ללא כתובה, גם כאשר ברורה אחריותו הישירה לגזלת זכותה לממש את אימהותה ולמעשה הנואשים. משום כך הוא גם אחראי באופן עקיף להתאבדותה. החכם מייצג את המנהיגות הדתית של היישוב הספרדי, ולכן מצופה ממנו שישמש מודל מוסרי. נשות היישוב משתפות פעולה עם החכם בהסתרת עקרותו מיעל. בסיפור זה העמדה הביקורתית כלפי הנשים הללו נוקבת ביותר, שכן הן מסייעות לחכם בידועין ובמזיד לגזול מיעל את חווית האימהות. הן יודעות כי החכם הוא "כאילן סרק אשר לא

¹ רונת גז מתמקדת בספרות ומגדר, מרצה בספרות וחינוך באוניברסיטת בן-גוריון – קמפוס אילת. פרסומיה עוסקים בקריאה מגדרית של הספרות בתקופת התחייה הלאומית.

שושנה שבבו

ישא פריו" (עמ' 180). אבל ידיעה זו אינה מרתיעה אותן מלשדל אותה להינשא לחכם ולשכנעה לגשת לשמחה שתרקח עבורה שיקוי שיגביר את פוריותה. שבבו יוצרת אפוא תמונת מצב של חברה מסורתית המתנהלת לפי נורמות מוסריות פגומות מן היסוד. בסיום הסיפור, כאשר מעשה הניאוף נודע ברבים, יעל משחזרת את נסיבות נישואיה: היא נערה יתומה, והוא זקן ממנה בארבעים ושמונה שנים. נישאה לו בענייה, כי אמרה לנוח מעמל חייה ודלותם. יעל נזכרת גם כי החכם הזקן הפיח בה בתקווה כוזבת שהיא תוכל להרות לו. יעל מבינה כי החכם גזל ממנה בעורמה ובדרכי הונאה את זכותה הבסיסית לאימהות והביא עליה את אסונה.

בסיפור זה הנערה – הקורבן לתחבולה – ממוקמת בתחתית ההיררכיה המגדרית: היא חסרת ישע, יתומה וחיה במחסור כלכלי. בתיאור מלאכת השידוך בין נערה צעירה לבין אדם קשיש מודגשת אפוא עובדת ניצולן של הנערות ומעשי המרמה וההונאה הזדוניים כלפיהן. עבירות אלה מבוצעות על ידי בעלי הסמכות הדתית ואלה המשתפים פעולה עמם, במטרה לכבול את הצעירות למוסד הנישואין, גם במחיר אי מימוש נשיותן.

ג. רקיחת השיקויים – תפיסת ספרות התחייה מול תפיסתה של שבבו בת המזרח

ספרות התחייה מתחה, כאמור, ביקורת קשה על סדרי החברה היהודית המסורתית ותבעה תיקונים חברתיים. בין השאר היא נלחמה בהמה שפוכה נגד אמונות עממיות, שיקויים ומעשי כישוף שפשטו ברחוב היהודי המסורתי. הגישה השלילית כלפי האמונות העממיות ה"מיושנות" נועדה להחדיר גישות רציונליות יותר. תופעה זו רווחה גם בקהילות הספרדיות בארץ וזכתה לעמדתם הביקורתית של סופרי המזרח. גם בסיפוריה של שבבו מובלעת עמדה ביקורתית בנושא אמונות, לחשים וכישופים. ואולם, ייחודה בא לידי ביטוי בהדגשת ההקשר המגדרי הפסול של התופעה.

ארבע שנות הנישואין הראשונות של יעל לחכם מסתיימות ללא הריון. בצערה היא פונה, כאמור, לשמחה שתרחק עבורה שיקויים להגברת הפריה. שמחה מתעתעת ביעל, בעודה מספרת על שלוש נשותיו של החכם ומעוותת את העובדות בדבר עקרותו. התיאורים הללו אירוניים משני טעמים: יעל מקבלת "טיפולי פוריות" במקום החכם העקר, בגלל מצג שווא ומניפולציה המופעלת עליה באופן ציני, וכן בתיאור ה"אפקטיביות" של השיקויים. ה"טיפול" שניתן ליעל שלא לצורך "הצליח", אך תשוקותיה וכיסופיה מופנות לאפיקורס ולא לבעלה. המסר המובלע הוא כי מה שאין אפשרות לתקנו בדרך של קסמים ולחשים יבוא על תיקונו ב"דרך הטבע". לקראת סיום הסיפור, עמדתה האירונית המובלעת של המחברת מגיעה לשיא בתיאור הנשים ה"מאמינות" כי יעל הרתה לחכם העקר בזכות השיקויים: אם אין ספק ב"אפקטיביות" של השיקויים, מדוע הנשים מטילות ספק באבהותו של החכם? סתירה זו חושפת את צביעותן של נשות העיירה.

הסיפור מציג אפוא את כפל הפנים של מנגנוני הפטריארכיה ביחס לנשים: מצד אחד, האישה נתפסת כדמות מסוכנת העלולה לנהוג בפריצות מינית, ועל כן יש להשיאה בגיל צעיר ולשלוט בחייה, ובכלל זה על גופה ומיניותה; מצד שני, "בעת הצורך" מופעלות על האישה תחבולות שונות כדי לעורר את תשוקותיה. לחברה יש שליטה בלעדית על ההתנהגות המינית של האישה: בתכתיביה הנוקשים היא מדכאת אותה, ואילו בפעוליה הפסיכולוגיים והפסאודו-רפואיים היא מעוררת אותה. שבבו חושפת מציאות זו במסר הסמוי והחתרני הטמון בסיפורה.

ד. הרכילות הנשית בעיירה המזרח-אירופית וביישוב הספרדי בארץ

עיצוב דיוקנה של האישה כדברנית תרם לשימור דימויה כ"אחר". על פי החשיבה האנדרוצנטרית תכונת הדברנות, נתפסה כתכונה אינהרנטיות ומולדות של האישה.² זאת ועוד, הרכילות הנשית מתפקדת כאחד המנגנונים של "משטר המשמעת" המופעל על ידי הנשים נגד בנות מינן ובשליחותם של תכתיבי ההגמוניה הגברית המסורתית. מנגנון זה דומה במהותו לתיאור של משטרי המשמעת בתיאוריה של מישל פוק.³ הרכילות הנשית אינה נאמרת בפניהן של הנשים הנתונות למעקב מתמיד, אך השפעתה על התנהגותן מכרעת: היא מרתיעה, מעוררת אימה בכוחנותה וקיימת כל העת בתודעתן של הנשים הנצפות.

הדברנות הנשית תופסת מקום מרכזי בסיפורה של שבבו. הנושאים הנדונים בשיח הנשי סובבים סביב ייעודה של האישה, תפקידיה המסורתיים כרעייה וכאם וצניעותה כאשת איש. כך, למשל, כאשר עולה מחשבה זרה במוחה של יעל להרות לאפיקורס כדי להסב "נחת" ו"כבוד" לבעלה, מיד עולות במוחה גם הרהורים על נשות העיר: "ולא תעזנה

עוד הנשים להתאנח ולשרוט את לבה בחלפה על פניה" (עמ' 182). תיאור זה מרמז על כך שהנשים נוהגות להלך רכיל ולהרבות בדיבור על כך שיעל עדיין לא הרתה לחכם המכובד. עמדתן השיפוטית מעוותת מיסודה, שכן ידוע לכול כי החכם עקר. רינונים נשיים אלה מפעילים ללא ספק על האישה לחץ פסיכולוגי וחברתי למלא את יעודה בכל מחיר. כך מובלעת עמדתה הביקורתית של שבבו בגנות הרכילות הנשית המנציחה את הדיכוי הנשי. כאשר גומלת בלבה של יעל ההחלטה להרות לאפיקורס, מתעוררת בה חרדה: "פחד סתום נופל עליה, אימה גדולה מפני החכם, מפני האפיקורס, מפני אנשי העיר על בתיה ורחובותיה ורכילותה. עיניים – עיניים אורבות לה מכל פינה, ננצות בה מן הסמטאות הצרות, האפלות, מסדקי הבתים, מפרצות הגדר. ראוה העיניים: אשת החכם הנכבד עומדת ברעדה [...]" (עמ' 183) [ההדגשות נוספו]. אימתה של יעל מעידה על כך שהרכילות מופעלת כאחד ממנגנוני המשטור של החברה הגברית. לפי יעל עצמון ודוד גילמור, "עין הכוח" של הרכלניות פועלת למנוע מהצעירות לסטות מדרך הישר, לנהוג בפריצות מינית ולפגוע בכבוד הגברי.⁴ יעל אינה רואה את העיניים האורבות לה ואינה שומעת את הרינונים סביבה, אך, כדברי פוקו, היא מודעת למבטים הממשטרים וחרדה מפניהם. ואולם, ה"עיניים האורבות" אינן מונעות מיעל לממש את תכניתה, שכן הדחף לממש את אימהותה גובר על פחדיה.

בהיודע דבר הריונה של יעל, גואה גל הרכילות ביישוב. השיח המתנהל נדמה ל"משפט שדה": הדמויות נשפטות לשבט או לחסד, נבחנות העובדות בדבר ההיריון, ולבסוף מופיעה הפסיקה כי יעל זנתה. ניתן אפוא להבין את עוצמות הכוח של הרכילות כמנגנון אשר חורץ את דינה של האישה: "עתה קמו עליה, החכם [...] כל אנשי העיר [...] איכה תישא חרפתה, ואנה מפניה תברח" (עמ' 187). בסופו של דבר, הנשים מסייעות להוציא מהכוח אל הפועל את גזר דינה של יעל. היא מציתה את עצמה למוות, והנשים חובטות בעובר עד מוות כדי "לכלות את החרפה": "העובר מפרפר בין דפנות רחם אמו המתה, פרפר וגוסס, והנשים חובטות על ראשו, חבוט-חבוט על זרע-חטאה להשמיד" (עמ' 187). נראה כי הסיפור, המתייחס להשלכות הקיצוניות של הרכילות כ"משפט שדה", ממחיש באופן אכזרי את הביטוי "חיים ומוות ביד הלשון".

ה. בת-המזרח החדשה מתכתבת עם הספרות הקנונית על הדיוקן הנשי

שבבו מנהלת שיח מגדרי על העקרונות המרכזיים המבנים את המודל הנשי בסיפור העיירה הקנוני. נראה כי שהיא חורגת מהתבניות הסטריאוטיפיות שלפיהן מעוצב הדיוקן הנשי לפי החלוקה הבינארית-ארכיטיפית של "אישה-מלאך" ו"אשה-שטן". שני רבדים מבנים את דיוקנה של יעל: הראשון מוכפף לתבניות הארכיטיפיות ולהיותה של האישה אובייקט בעולמו של הסובייקט הגברי; השני, הדומיננטי יותר, כולל את עולמה התודעתי והנפשי, הנמסר באמצעות מבעה המשולב של המספרת – רובד אשר עומד בסתירה לרובד הראשון וחותר תחתיו.

בתחילת הסיפור יעל מתוארת לפי תבנית התכונות הסטריאוטיפיות של ה"אישה-מלאך": "נבוכה יעל... מה הבושה הצנועה הזאת אחרי ארבע שנות נישואיה, כאילו זה עתה יצאה תחת חופתה? [...]" (עמ' 180–181) [ההדגשות נוספו]. יעל נישאת ללא התנגדות יתרה לחכם הקשיש. היא נוהגת בצניעות ובהכנעה, צפונה בביתה, ממלאת את הפונקציות הנשיות ומשחקת את המשחק המגדרי המוכתב על ידי נורמות הפטריארכיה. גם כאשר נכנס האפיקורס הצעיר, מבוכתה מבטאת לכאורה צניעות וענווה. ואולם, המספרת החודרת

לתודעתה של יעל רומזת על המניע נוסף למבוכה. יעל נמשכת לבחור הצעיר. תשוקתה הגוברת של יעל לאפיקורס מחוללת בהדרגה שינוי בהתנהגותה. היא הופכת מאשת החכם הצנועה והחסודה לאשה אשר מפגינה את מיניותה ומשדלת גבר זר לעיני בעלה. התנהגות זו עומדת בסתירה גמורה לדימוי הסטריאוטיפי של בת ישראל הענווה, הנשואה למנהיג הרוחני של היישוב. נראה כי שבבו נועזת ומנפצת לחלוטין את הסטריאוטיפ. יעל מתבוננת בגופו החסון של האפיקורס, מסתחררת מקולו ומתחילה לפלרטט עמו לעיני בעלה. תשוקותיה הארוטיות עולות על גדותיהן, מסירות את עכבותיה ומשתלטות על התנהגותה. היא הופכת מדמות פאסיבית, צנועה ונטולת קול לדמות אקטיבית, יוזמת ומפתה – "אישה-שטן". יעל ניגשת לביתו של האפיקורס ומפתה אותו לפי כל כללי ההתנהגות של "פאם פטאל" נאפת, חוטאת, ומחטיאה. תודעתה הפנימית של יעל חותרת תחת עיצובה הסטריאוטיפי. מחשבותיה, תשוקותיה ולבטיה עומדים במרכז בימת הסיפור ומייצגים את הקול הנשי הפנימי. היא ממעיטה מאוד בדיבור, אך קולה הפנימי משתלט על ההתרחשויות ומנהל שיח מגדרי עם נורמות ההתנהגות הבלתי מוסריות של החברה המזרחית המסורתית. מחשבותיה פותחות את סיפור המעשה: היו 'המחשבות' מתדפקות על לבה של יעל אשת החכם [...] כסופים אימהיים עברוה היום מכל הימים, והרי הם מפרפרים ומתלבטים בלבה, לב נואש מתקווה [...] (עמ' 180). הכנסת המילה "מחשבות" למרכאות יוצרת פער מידע שעתידי להתברר בהמשך הסיפור. לא ברור בשלב זה מדוע מחשבה כה טבעית על אימהות מעוררת ביעל ספקות. יתר על כן, ראוי לשים לב לתיאור כמיהתה לתינוק. אין רמז, ולו הקל, לפחות בקטע זה, ללחצים החברתיים המופעלים עליה לרצות את הבעל הקשיש או לחדרתה מפני שיבולע לה אם לא תמלא את תפקידה כאשה. טיעונים אלו יעלו במחשבותיה מאוחר יותר. כמיהתה של יעל נובעת מתשוקה עמוקה לאימהות, כביטוי הטהור ביותר של נשמתה ונשיותה. כך מסובבת שבבו את כיוון המבט מנקודת התצפית הגברית על האישה, כאובייקט האמור למלא את תפקידו, להתבוננות בעולמה הפנימי של האישה ובדחפיה הטבעיים ביותר.

"המחשבות" ממשיכות להטריד את יעל, והיא נאבקת בהן ומבקשת להדחיקן. בין השורות ניכר כי "מחשבותיה" אינן טהורות, שכן היא מבקשת להסתירן מבעלה הקשיש וחוששת כי הן מסכנות את חייה ואת שלמות ביתה. פער המידע בדבר מחשבותיה מתחיל להצטמצם, אך מהותן עדיין אינה מתבהרת מפורשות. נראה כי המספרת מתמהמהת לחשוף את תוכן המחשבות כאמצעי דרמטי ליצירת מתח וכדי "להכשיר" את הקרקע לבאות בהדרגה.

פער המידע בדבר "המחשבה הזרה" מתמלא מתוך התוודעות לתודעתה של יעל. מתברר כי היא החליטה לשדל את חכם בכור האפיקורס וכך להרות ממנו. הרעיון לפתות את האפיקורס עורר תחילה ביעל קונפליקט פנימי, אי-נוחות וחרדה מפני הבאות. ואולם, היא משכנעת את עצמה שזהו הפתרון הטוב ביותר לזכות את בעלה בבן ולגרום לו נחת, תוך שמירת הסוד, כדי לא לפגוע בכבודו. היא עורכת ניתוח רציונלי, שקול ונטול ייסורי מצפון ואינה מתייסרת על כך שעליה לפרוץ טאבו מיני ומוסרי. לכאורה, יעל אינה מתחשבת בהחלטתה עם החכם ועם משתפי הפעולה שלו על העוול המוסרי-חברתי שהם גרמו לה, אך היא משתמשת באותה תחבולה של הונאה שהופעלה עליה. היא מייצרת לעצמה עילה משכנעת – כבוד הבעל ודאגה ליורש – כדי לפרוץ את הטאבו המיני ולהעניק "היתר מוסרי" למשיכתה לבחור הצעיר ולניאופה. אולם דומה כי זוהי עילה בלבד, שכן הדבר שמניע, כאמור, את יעל יותר מכול הוא כמיהתה למימוש

אימהותה. תיאורה של שבבו בעניין זה מוצג מתוך עמדה חתרנית כלפי חברה היהודית המסורתית, המניעה את האישה להתנהל לפי קוד מוסרי מעוות. שכן יעל נענשת גם משום שהיו לה תשוקות משלה, וגם על כך שניסתה לצאת בכוחות עצמה מן המלכודת שבתוכה נלכדה. תיאור תודעתה הפנימית של יעל, המשקף את התהליך אשר עובר עליה עד למימוש המעשה האסור, מעניק לדמות הנשית אופי מורכב ומנפץ את אפיונה הפלקטי הסטריאוטיפי לפי המודלים הגבריים הקאנוניים.

שבבו גייסה ארמזים מן המקורות היהודיים כדי לרכך את חומרת העבירה המוסרית של יעל. ארמז אחד קשור להחלטתה לשמור בסוד את זהות הגבר שממנו הרתה, כדי שלא "להלבין את פניו ברבים" (182) – ביטוי הלקוח מן התלמוד (סנהדרין צט', ע"ב). מקור הביטוי במצווה "לא תלך רכיל בעמך, ולא תעמוד על דם רעך" (ויקרא יט', כז'). כלומר, אין לומר דברים או לעשות מעשים אשר עלולים להשפיל ולבייש את הזולת. גלגולה של המצווה לנוסח הקרוב ל"הלבנת פנים" מופיע בספר ישעיהו: "לא עתה יבוש יעקב, ולא עתה פניו יחוורר" (ישעיהו כט', כב'). חז"ל משתמשים ראשונה בביטוי "מלבין פני חברו ברבים" בדיון על העונש הצפוי לעובר העבירה. לפי המשנה והתלמוד, "המלבין פני חברו, אין לו חלק בעולם הבא" (משנה, אבות ג', יא'; סנהדרין, שם).

הגמרא מעלה טיעונים לעונשו של המלבין פני אחר ברבים: "נוח לו לאדם שיפיל עצמו לכבשן אש, ואל ילבין פני חברו ברבים" (סוטה י', יב). פוסקי הגמרא מסתמכים על מעשה תמר המקראית (בראשית לב'), שגורלה של יעל בסיפורה של שבבו אנלוגי לגורלה של תמר. זו הייתה נשואה לער והתאלמנה ממנו בגיל צעיר ללא ילדים מזרעו. אחיו הראשון של ער, אונן, מסרב לייבם את תמר ומת. יהודה, אביהם של ער ואונן, מסרב להטיל על בנו השלישי, שלה, לבצע את הייבום פן ימות גם הוא. תמר חוששת כי לא תוכל

לקיים את מצוות הייבום ולא תוכל להקים שושלת לבעלה המת. לכן היא מתחפשת לזונה, מפתה את חמיה יהודה והרה לו. לאחר המעשה, היא מסרבת להסגיר את זהות בועלה ואף מוכנה לעלות על מוקד ובלבד שלא תלבין את פני יהודה ברבים. היא שומרת על כבודו, למרות שהוא פגע בה בסרבו לממש את הייבום. לפיכך ההלכה מחדדת את הסייגים לעונש של "המלבין פני חברו ברבים" ומוסיפה כי האיסור שלא לבייש את הזולת אינו חל על אדם שהזולת גרם לו עוול (סוטה, שם). כמו תמר, גם יעל נופלת קורבן לתחבולה של גבר אשר חוסם את דרכה למימוש נשיותה וחלקה במילוי מצוות "פרו ורבו". שתי הנשים מבצעות את התפקיד המוטל עליהן בעורמה: האחת מתחפשת לזונה ושוכבת עם חמיה – כדי לקיים את חוק המשכיות השושלת, והשנייה מפתה גבר אחר – ועוברת על החוק במעשה הניאוף. שתי הנשים מסתירות את סוד זהות בועלן כדי שלא להלבין את פני הגבר שפגע בהן ברבים. יעל, כמו תמר, עוברת עבירה מוסרית במעשה הפיתוי והבגידה. ואולם, לפי הגמרא, הסופר המקראי מנמק את התנהגותה של תמר כדי לציין את הנסיבות המקלות של מעשיה: "כי גדל שלה והיא נתנה לו לאשה" (בראשית לח', יד). כלומר תמר הייתה מחויבת להרות מאחד האחים של ער כדי להשאיר זכר ושושלת מבעלה המנוח. זאת ועוד: היא אף מוכנה לעלות על מוקד כדי להגן על כבוד יהודה (גמרא, מסכת סוטה, שם). יוצא אפוא כי האנלוגיה בין תמר לבין יעל מעבירה מסר מובלע שלפיו קיימות נסיבות מקלות בשיפוט המוסרי של מעשה המרמה. אם המקור המקראי מגלה הבנה למעשה של תמר, קל וחומר שעל המרחב האנושי של יעל לגלות סלחנות כלפיה באותה מידה. ואולם, למרות כל הנסיבות ההלכתיות המקלות, החכם וכל אנשי היישוב מפנים לה עורף – תגובה אשר מעצימה את העמדה הביקורתית כלפי החברה היהודית המסורתית.

בסיום הסיפור יעל שוקלת כיצד להימלט מגזירת הגורל הצפויה לה. היא חושבת על הדברים שתאמר לבעלה כדי שימחל לה. היא נגררה למעשה בשל "אנחות הנשים, שנתקעו כמדקרות-חרב בלבה [...] הדיבוק שנכנס בה, דבוק-התעתועים משיקויי האישה שמחה" (186). כמו כן היא מבינה כי עשתה את המעשה בעקבות התקווה הכוזבת שהחכם נטע בלבה, בספרו על הוולד המת שנולד לאשתו השלישית. חומרת העבירה המוסרית של החכם ושל אלו ששיתפו עמו פעולה הם בגדר "נסיבות מקלות" המקנות לה זכות למחילה. בתמימותה יעל מצפה כי "ברחמים רבים ישיבנה אליו [...] סלוח יסלח לה" (עמ' 186), בדיוק כשם שהיא מוחלת לו. יעל מציעה שיפוט מוסרי אחר מזה הקיים כלפי הנשים במערכת המסורתית – שיפוט מוסרי נשי, שלפי קרול גילגן בוחן עבירות מוסריות מתוך אמפטיה ותר אחר נסיבות מקלות בהתאם לנסיבות חייה של מי שביצעה את העבירה.⁵

החלטתו של החכם לגרש את יעל מוכיחה כי אפסה התקווה שחטאה ייסלח, ובאין-מוצא היא מחליטה להתאבד בדרך קיצונית במיוחד: "ויראה בוערת כאבוקה גדולה, מקפצת וחובטת כמטורפת על בשרה לכבותו, והרוח מגבירה את הלהבה. כבזה הנשים – ותיפול" (187). יעל היא בגדר לפיד חי אשר רץ בראש המחנה ומאיר באור גדול את מרחב הקיום היהודי המסורתי על כל מפגעי, בעיקר את המוסר הכפול שלו: את המונופול היהודי הגברי שלסוכניו יש "היתר" לרמות להונות ולתחבל תחבולות ולהמיט אסון על הצעירות התמימות, אך גם להענישן באכזריות כאשר הן חוצות את הקווים ועוברות עבירות מוסריות דומות. למרות הצידוק המוסרי שהוענק ליעל על ידי שבבו, במעשה התאבדותה טמון מסר נשי חתרני, שלפיו החברה היהודית המסורתית אינה מסוגלת לשפוט בהתאם לעמדה המוסרית הנשית ולהעריך את מעשיה של האישה על רקע נסיבות חייה והעוול המוסרי שנגרם לה.

הסיפור מאיר אפוא באור ביקורתי את המסר הרווח בחברה המסורתית שלפיו האשה החוטאת בניאוף חייבת להיענש מבלי לבחון את הנסיבות המקלות של מעשיה. זהו אחד המסרים הדידקטיים המרכזיים שהועברו במעשיות יהודיות, באגדות התלמודיות ובמדרשים,⁶ שהיו בגדר "האורים והתומים" של החברות המסורתיות הן במזרח אירופה והן בקרב הקהילות היהודיות המזרחיות. נהגו לספר אותם שוב ושוב בבתי הכנסת ובדרשות השבועיות, כסיפורים דידקטיים שנועדו לחזק את התכתיבים והערכים היהודיים.⁷

פרשנות הדיוקן הנשי ביצירה מובילה לשתי מסקנות מרכזיות: האחת היא כי שבבו עיצבה את המודל הנשי לפי הפונקציות והסטריאוטיפים הנשיים, יחד עם זאת היא יצרה מניפה רחבה הרבה יותר של דימויים נשיים התורמים לריבוד ולהעמקה פסיכולוגית של הדמויות, וכך ערערה על הארכיטיפים הנשיים. המסקנה השנייה היא כי שבבו העניקה למעשיה של הדמות הנמקות מוסריות, חברתיות ופסיכולוגיות. היא גייסה את העולם הפנימי של יעל כדי לנפץ את התפיסה הגברית כי כל אישה באשר היא מאיימת על הגבריות, וכדי להוכיח כי הדימוי הנשי במערכת הפטריארכלית הוא תוצר חברתי של התכתיבים הגבריים. מהלכי הדיכוי הללו אינם עולים בקנה אחד עם מאווייה הפנימיים של האישה ולעתים אף גורמים לה לבצע פעולות נואשות. שבבו ביקשה אפוא לחדור לתודעה הנשית במטרה לשפוך אור חדש על דרכי ההתמודדות של האישה בתוך מערכת היהודית המסורתית הגברית.

הערות

1 על אודות גיל הנישואין הנמוך בעיירות היהודיות במזרח אירופה והנזקים הנפשיים ש נגרמו בשל כך לבנים ולבנות ראו: כץ יעקב, מסורת ומשבר – החברה היהודית במוצאי ימי-הביניים, ירושלים, תש"ח; כנעני דוד, הבתים שהיו – פרקים בהויית המשפחה היהודית בספרות העברית והיידית, תל-אביב, תשמ"ו, עמ' 75-19; פרוש איריס, נשים קוראות: יתרונה של שוליות בחברה היהודית במזרח – אירופה במאה התשע-עשרה, תל-אביב, 2001, עמ' 61-52; על גיל הנישואין הנמוך בקרב קהילות יהדות המזרח ראו: אבישר יעקב, החתונה היהודית בבגד ובבנותיה, חיפה, תש"ן; היילפרין ישראל, "נישואי הלה במזרח אירופה", ציון כז', תשכ"ב, עמ' 58-56; על גיל הנישואין הנמוך של הכלה בתימן ראו: גמליאל ניסים בנימין, "חיי האשה היהודייה בתימן ומעמדה החברתי", תימא ו', תשנ"ח, עמ' 133-149.

2 Artforum, "The White Stuff (Political Aspect of Whiteness", Bhabha Homi, K. 2 36:9,1998, pp. 23-25

3 (Foucault Michel, *Discipline and Punish: The Birth of Prison*, (Trans. A. Sheiridan New-York: Panteon, 1975

4 עצמון יעל (עורכת), אשנב לחייהן של נשים בחברות יהודיות, ירושלים, 1995. וגם Gilmore David D. (ed), *Honor and Shame and The Unity of The Mediterranean*, Washington, D.C., 1987.

5 גיליגן קרול, בקול שונה, (תרג. נעמי בן חיים), תל-אביב, 1995.

6 ראו, למשל: "אחיות", מדרש תנחומא רבא, פרשת נשא, סעיף ו', המתאר את טקס "הסוטה" שנהגו לעשות בנשים שבעליהן חשדו כי הן נאפו.

7 ברטל ישראל, "אונות" ו"אין-אונות": בין מסורת להשכלה", מתוך י. ברטל וי' גפני (עורכים), ארוס, אירוסין ואיסורים: מיניות ומשפחה בהיסטוריה, ירושלים, תשנ"ח, עמ' 225-238.